

BİR YER OLARAK GÖBEKLİ TEPE’NİN ÖTEKİLEŞ(TİRİL)EN SON SAKİNLERİ¹

İSMAİL KERVANKIRAN²

ZEYNEP KURNAZ³

ELİF BAŞCI⁴

ÖZ

Dünyanın en eski inanç merkezi olan Göbekli Tepe’nin keşfi sonrasında mekânsal olarak yeniden üretilmesi, bir taraftan Göbekli Tepe’yi popüler hale getirirken, diğer taraftan Göbekli Tepe’ye kutsal bir yer olarak saygı duyan insanların bu yerle olan bağlarının kopması suretiyle yerel halkı “öteki”leştirmiştir. Ötekileş(tiril)en yerel halkın atalarından miras kalan inancın, ritüellerin ve kültürün kesintiye uğraması, hatta yok olma tehlikesi önemli bir sorundur. Bu çalışmanın amacı, Göbekli Tepe’yi arkeolojik boyutundan farklı olarak burada yaşayan halkın bir “yer” olarak Göbekli Tepe ile olan sosyo-mekansal ilişkisini anlamaya çalışmaktır. Çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmış olup, araştırma kapsamında Göbekli Tepe çevresindeki altı köyde yaşayan 20 katılımcı ile görüşmeler yapılmıştır. Görüşmeler sonucunda elde edilen bulgulara göre; keşif sonrasında yerel halkın bir yer olarak anlam yükledikleri Göbekli Tepe ile olan bağı koparılmış ve yeniden üretilen Göbekli Tepe, bölge insanının yabancı kaldığı bir müşterek mekân haline dönüşmüştür. Göbekli Tepe’nin bir meta olarak görsel tüketime dayanan turistik bir merkeze dönüştürülmesi yoluyla ülke içinden ve dışından birçok insanın buraya gelmesi sağlanırken, yıllardır bu yerin gerçek sahipleri olan yerel halkın ötekileş(tiril)erek bu yerle bağlarının koparılması önemli bir tartışma konusudur.

¹ Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal ve Beřeri Bilimler Etik Kurul Başkanlığı’ndan 11.12.2018 tarih 65/8 sayılı etik kurul onayı alınarak saha araştırması yürütülmüştür.

² Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, Coğrafya Bölümü, ORCID: 0000-0001-9202-7320

³ Dr. Öğretim Üyesi, Karabük Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, ORCID: 0000-0002-7648-8992

⁴ Yüksek Lisans öğrencisi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Coğrafya Bölümü, ORCID: 0000-0003-2473-1695

Anahtar Sözcükler: Göbekli Tepe, Yere Bağlılık, Mekânın Üretimi, Kültürel Süreksizlik, Ötekileştirme, Profanlaşma.

THE OTHERIZED LAST RESIDENTS OF GÖBEKLİ TEPE AS A “PLACE”

ABSTRACT

Göbekli Tepe, the oldest known center of belief in the world, has been spatially reproduced since its discovery. On the one hand, this situation has made Göbekli Tepe popular, but on the other hand, the people who respect Göbekli Tepe as a sacred place have had their ties with this place broken and the local people have been otherized. The danger of the interruption or extinction of the faith, rituals, and culture inherited by the local people from their ancestors is a major problem. This study aims to understand the sociospatial relationships of Göbekli Tepe, in contrast to its archaeological dimension. A qualitative research method was applied and interviews were conducted with 20 participants living in six villages around Göbekli Tepe. According to the findings, after the site's discovery, the bond of the local people with Göbekli Tepe was severed and Göbekli Tepe became a place where local people were alienated. It is an important contradiction that Göbekli Tepe has been transformed into a touristic center based on visual consumption as a commodity tool and that tourists from inside and outside the country are invited to visit Göbekli Tepe alongside the otherizing of the local people who have long been the true possessors of this place.

Keywords: Göbekli Tepe, Place Attachment, Production of Space, Cultural Discontinuity, Otherized, Profanization.

1. GİRİŞ

Önemli bir arkeolojik keşif olan Göbekli Tepe'deki kazılardan elde edilen bulgular, insanlık tarihinin yeniden yazılmasına ve insanın doğayla ilişkisi, yaşam biçimi, ürettikleri, inançları, mimarisi, sosyal ilişkileri, ortaya koyduğu sanatı gibi daha birçok yönünün tekrar gözden geçirilmesine neden oldu. Göbekli Tepe'nin keşfi ve kazılardan çıkan eserlerin değeri bu alanı ulusal sınırlardan küresele taşıdı ve Göbekli Tepe, tüm insanlığın ortak mirası olarak önem kazanmaya başladı. Bunun sonucunda özellikle uluslararası alanda Göbekli Tepe konusunda bilimsel çalışmaların artmaya ve çeşitlenmeye başlaması, arkeoloji bilimi yanında antropolojiden tarihe, coğrafyadan sosyolojiye, teolojiden mimariye kadar birçok bilim alanının konuya olan ilgisini artırdı. Bu çalışma, Göbekli Tepe meselesinin sadece arkeolojik, tarihi, antropolojik, mimari, turizm yönleri ile değil, aynı zamanda Göbekli Tepe'yi bir "yer" olarak ele alınması ve bu "yer" ile burada yaşayan insanlar arasındaki ilişkinin de ortaya konulması gerektiği iddiasıyla, Göbekli Tepe konusunu sosyo-mekânsal ilişkilere doğru genişletme çabasını içermektedir.

Şanlıurfa şehir merkezinin 15 km kuzeydoğusunda ve Örencik Köyünün 2,5 km doğusunda yer alan Göbekli Tepe, Neolitik Döneme ait bir inanç merkezidir (Schmidt, 2007). Bir inanç sisteminin başlangıcı olarak inşa edilen ve mevcut bulgular doğrultusunda insanlığın ilk kutsal tapınağı olan Göbekli Tepe'nin tarihinin günümüzden 12 bin yıl öncesine (M.Ö. 9-10 bin) kadar gittiği ortaya çıkmıştır (Schmidt, 2010). Bu yönüyle Mısır Piramitleri ve İngiltere'deki Stonehenge'den (Asılı Taşlar) 7000 yıl kadar daha eski olan Göbekli Tepe (Curry, 2008), aynı zamanda yeni başlayan tarımın gelişiminde önemli rol oynayan bölgesel bir ritüel merkezidir (Dietrich ve Notroff, 2015). Göbekli Tepe, yalnızca bir tepenin üzerindeki konumu ve anıtsal mimarisiyle değil, aynı zamanda küçük taş heykelciklerden hayvan heykellerine, süslü anıt taşlara kadar çeşitli sanat eserleriyle de benzersizdir (Schmidt, 2011). Schmidt (2010)'e göre bu bölge daha önceki yıllarda biliniyordu ama tanınmıyordu. 1960'larda Chicago Üniversitesi ve İstanbul Üniversitesi iş birliği ile Göbekli Tepe'nin bulunduğu alanda yüzey araştırmaları yapılmış ve burada Neolitik Çağ'a ait kalıntılar bulunmuş, höyük içerisinde saklı mimari kalıntılar ise, ilk olarak 1994 yılında Klaus Schmidt tarafından keşfedilmiştir (Notroff vd.,

2015). 1995 yılından bu yana Alman Arkeoloji Enstitüsü'nden Klaus Schmidt başkanlığında sürdürülen kazı çalışmaları, erken ve orta Çanak-Çömleksiz Neolitik Dönem'e tarihlenen tamamen umulmadık anıtsal bir mimariyi gün ışığına çıkarmıştır. Yerleşim yapılarının yer almaması, Göbekli Tepe'nin sırf tapınak alanı rolünü üstlendiğini gösterdi (Dietrich vd., 2012). 1995 yılından bu yana yürütülen kazılar Klaus Schmidt'in ölümü üzerine 2015 yılından itibaren Alman Arkeoloji Enstitüsü, Şanlıurfa Müzesi ve Kültürel Miraslar Fonu (GHF) ortaklığı ile yürütülmektedir.

Yakın bir zamanda keşfedilen ve dünyanın en eski inanç mekânı olduğu anlaşılan Göbekli Tepe'nin kaderi bu süreçten sonra değişmiştir. Arkeolojik kazılar sonucunda elde edilen bulgular, bu mekâna olan ilgiyi artırmış ve bir anda Göbekli Tepe, dünyanın en fazla merak edilen popüler mekânlarından birisi haline gelmiştir. Göbekli Tepe ile ilgili filmler, diziler⁵, belgeseller⁶ çekildi, akademik araştırmalar yapıldı, kitaplar yazıldı. 2011'de geçici dünya miras listesine alınan Göbekli Tepe, 2018 yılında UNESCO Dünya Miras Listesi'ne girdi. 2019 yılında National Geographic'in yayınladığı *Ölmeden Önce Görülmesi Gereken Yerler* isimli kitapta Göbekli Tepe de yer aldı. Ulusal düzeyde ise 2019 yılı *Göbekli Tepe Yılı* olarak ilan edilmiş ve resmi açılışın yapılması ile Göbekli Tepe, yerli ve yabancı turistler için çekici bir destinasyon haline gelmiştir. Geçmişte uzun yıllar tapınak olarak kullanılan ve önemli bir inanç merkezi olan Göbekli Tepe, günümüzde mekânsal olarak yeniden üretilmiş ve görsel tüketime dayanan bir turistik merkeze dönüşmüştür. Bu süreçte ise Göbekli Tepe'nin tarihsel olarak kullanımı, toplumsal olarak temsil ettiği değerleri ve bu coğrafyada yaşayan yerel halkın mekânsal olarak buraya yüklediği anlam görmezden gelinmiş ve Göbekli Tepe'nin sahipleri, komşuları ve sakinleri "öteki" durumuna düşürülmüştür.

⁵ 2019 yılında uluslararası yayın yapan ve çevrimiçi dizi ve film izleme platformu olan Netflix'de yayınlanan Atiye isimli dizi üç sezon olarak yayımlandı ve dizide Göbekli Tepe'nin gizemli ve mistik hikâyesi işlenmiştir. Ulusal bir kanalda ise "Hercai" isimli bir dizinin bazı bölümleri Göbekli Tepe'de çekilmiştir.

⁶ National Geographic'te Kayıp Medeniyet isimli ve TRT'de Gizemli Tarih: Göbekli Tepe ve Medeniyet Kaşifleri isimli belgeseller yayımlandı.

Göbekli Tepe'nin kazı öncesi kullanım pratiklerinin son canlı tanıkları ve sakinleri burada yaşayan yerli halktır. Çünkü keşif süreci ile birlikte başlangıçta olmasa da sonraki yıllarda bu insanlarla Göbekli Tepe'nin bağı kademeli olarak koparılarak bu yerin son sakinleri ötekileş(tiril)miş ve burada yaşayan insanlar için anlamlı bir yer olan Göbekli Tepe yeniden üretilerek yer olma özelliğini kaybetmeye başlamıştır. Yeniden üretilen bir mekân olarak Göbekli Tepe, küresel kapitalist sistemin bir tüketim aracı ve bir peyzaj nesnesi haline gelmiş, ayrılaşmış, homojenleşmiş, sıradanlaşmış ve özgünlüğünü yitirmiştir. Tüketilmek üzere yeniden üretilen Göbekli Tepe'nin bu gelişim süreci bir sorun olarak görüldüğünden dolayı incelemeye değerdir. Çünkü bir “yer” olarak Göbekli Tepe'den koparılan ve ötekileş(tiril)en yerel halkın Göbekli Tepe ile olan ilişkisi, nesilden nesile aktardıkları, bu yere dair hikayeleri, kültürü, burada yaptıkları ritüeller gibi daha birçok pratik de bu insanlar sonrasında unutulup gidecektir. Dolayısı ile bu çalışma, Göbekli Tepe'nin son sakinleri ile bu yer arasındaki anlamlı ilişkiyi kayda geçiren bir sözlü tarih araştırması özelliği de taşımaktadır.

2. MEKÂN, YER VE İNSAN İLİŞKİLERİ

20. yüzyılın ortalarında başlayan ekonomik buhranların ve toplumsal hareketliliklerin sonucunda, akademik olarak özellikle sosyal ve beşerî bilimlerde paradigma değişimleri yaşanmıştır. Bu değişimlerden biri olan *mekânsal dönüş* ile, sosyal bilimlerin genelinde 1970'lerden itibaren başlayan ama 1990'larda daha belirgin hale gelen ve mekânı daha geniş ve farklı yönleri ile ele alan kuramsal çalışmalar ve tartışmalar artmaya başlamıştır (Ghulyan, 2017; Kaygalak, 2020). Tarihsel sürece bakıldığında mekân, sürekli bilim ve felsefenin içindeki tartışmaların odağında (Kaya, 2014) ve modern düşüncenin her noktasında olmasına karşın (Crang ve Thrift, 2000), son 30 yılda mekânsal dönüş ile birlikte sosyal bilimcilerin mekân, yer, lokasyon, hakimiyet alanı gibi kavramları kendi çalışmalarına bir şekilde dâhil etmeleri ve mekânsal bir perspektif geliştirmeleri, coğrafi kavram ve yaklaşımların sosyal ve beşerî bilimlerde kendine yer bulmasına neden olmuştur (Yurdadön Aslan ve Yavan, 2019). Böylece özellikle beşerî coğrafyacılar için yüzyıllar öncesine uzanan entelektüel bir girişimin yapı taşları olan mekân ve yer, disiplinler arası/ötesi bir konsepte kavuşmuş ve toplumsal,

kültürel, ekonomik ve politik ilişkileri araştırmakta çok önemli kavramlar haline gelmiştir (Hubbard ve Kitchin, 2018).

Gündelik hayatta benzer yerlerde kullanılmasına karşın, mekân ve yer kavramları genellikle akademik çalışmalarda farklı anlamlarda kullanılmaktadır (Cresswell, 2004; Elden, 2009; Tuan, 1977). Elden (2009)'e göre yer daha fazla yaşanan, deneyimlenen ve etkileşim içinde olunan çevre olarak görülürken, "mekân" daha çok matematiksel ve soyut olarak görülmektedir (Kaba ve Südaş, 2018). Mekân, sınırları belli olmayan uzam olarak düşünülürken, yer sınırları daha belli, bilinir ve tanıdık olan, daha dar alanlardır (Agnew, 2011; Bilgili, 2016). İnsanlar mekânlara anlam yüklediklerinde ve bir biçimde onunla ilişki kurduklarında, ona temas ettiklerinde, mekân bir yer haline gelir (Cresswell, 2004), yani mekân kullanıldığında, deneyimlendiğinde ve yaşanıldığında bir yere dönüşmektedir (Cresswell, 2009). Mekânın yere dönüşmesi, aslında yerin canlanması, vücut bulmasıdır. Dolayısı ile yer, fiziksel olan ve mekânsallıktan öte, tanışıklığı, ilişkiselliği, var olma biçimini/sebebini, hatta bazen aidiyeti, arzuyu, sevmeyi içeren akıldaki bir deneyimdir (Tuncer, Gürkaş ve Barkul, 2012).

Mekânın kavranmasında belirleyici rol oynayan yerel etmenlerdir; her mekân, kendi iç ilişkileri ile belirlenmektedir. Oysa modernitenin gelişimi ve kapitalizmin yaygınlaşması ile birlikte toplumsal yapı ve süreçlerle zaman-mekân kavrayışları arasındaki ilişki yerel zaman ve mekândan bambaşka bir bağlama oturmuş, toplumsal ilişkiler yerel içeriğinden uzaklaştırılmış ve mekânı iktidar/güç ilişkilerinin yaşandığı politik bir mücadele alanı haline getirmiştir (Işık, 1994). İktidar ve güç ilişkilerini anlamadan hakikate ulaşmanın zor olduğu, güç ilişkilerinin mekânsal dinamiklere bağlı olarak ortaya konabileceği (Foucault, 1984), mekânsal dinamiklerin ise toplumsal, ekonomik ve siyasi olguların mekânsal-zamansal yerelliklerinin bir ürünü olduğu ve aralarındaki ilişkilerin birikiminin mekânı yarattığı düşünülürse (Hubbard ve Kitchin, 2018), mekân hem öznedir hem de iktidarın yeniden ürettiği bir üründür (Harvey, 2010). Bundan dolayı Lefebvre (2014) mekânı; algılanan (fiziksel), tasarlanan (zihinsel) ve yaşanan (toplumsal) mekân şeklinde çok yönlü, bütünlüklü, her biri kendine özgü nitelikleri olan ve üç yönlü bir yapının "ürettiği" bir şey olarak görmektedir (Yurdadön Aslan ve Yavan, 2018).

Bu noktada mekânın belli bir biçimi olarak ortaya çıkan yer, belli mekânlarla ilişkilendirilen ve insanların yaşam tecrübeleri ile tanımlanan özgün bir mekân türünü temsil etmektedir. Bu şekilde yerler, orada yaşayan insanların aidiyet hissettikleri, duygusal olarak bağlandıkları ve bu bağlılığı dışa vurmalarında temel unsur ve kimlik için bir mevki olarak anlaşılmaktadır (Hubbard ve Kitchin, 2018).

Hepimiz doğduğumuz andan hayatımızın sonuna kadar bir yerde olmak zorundayız; bir yerde büyürüz, bir yerde eğleniriz, bir yerde çalışırız ve bir yerde ölürüz, var olmamız bir yerin olmasına bağlıdır. Dolayısı ile fenomenolojik yaklaşıma göre insanın var olması kaçınılmaz olarak bir yerde olmayı gerektirir (Relph, 1976). Sadece insan değil diğer canlı ve nesnelere de yerle bir ilişkisi vardır. Balık, ağaç, ev, şehir vs. bir yerdedir ve tüm varlıklar bir yeri işgal eder. Bu yer sadece fiziksel olarak var olan bir mekân (*space*) değildir. Buna göre yerin fiziksel boyuttan, ölçekten, koordinatlardan, uzaklıktan, yakınlıktan farklı bir yönü bulunmaktadır. Tuan (1977)'a göre yer, yerleşmiş ya da kökleşmiş değerler alanı/merkezi ve hareketin içinde bir durak/nokta iken, Relph (1976)'e göre yer, insanların doğal ortam ile kaynaştığı ve anlamlı paylaşımların/deneyimlerin merkezidir. Cresswell (2004) ise yeri, insanların bir şekilde ilişki kurdukları, temas ettikleri, bağlandıkları mekânlar, anlamlı konumlar şeklinde tanımlamaktadır. Cresswell (2008) yer kavramının aidiyet duygusu ve köklülük gibi olumlu anlamları yanında, kapitalist üretim sürecinin bir sonucu olarak yerlerin her ne kadar doğal yapılar gibi görünse de üretilmiş ve inşa edilmiş yapılar olduğunu ve o yerleri inşa eden iktidarın ve güç odaklarının temsillerini yansıttığını belirtmektedir. Bundan dolayı yer, tamamen homojen, köklü, statik ve durağan değil, sosyal ve kültürel ilişkilerin yeniden üretildiği süreçlerdir (Massey, 1994). Süreç olarak yer, insanların aktivitelerini ve sosyal yapıları üretirken, bu süreç ve hareketler de yeri üretir ve bu rutinler çevre ve insanlar arasında etkileşimlerin, değişimlerin, anlamların ve bağlılıkların geliştiği önemli bir yere dönüşür (Seamon, 2012). Dolayısı ile bu tanımlamalara bakıldığında yer kavramında algı, duygu, anlam, bağlılık, ilişkisellik boyutunun daha fazla öne çıktığı anlaşılmaktadır.

İnsanların yere dair algıları ve duygularının farklı olması beraberinde yer kavramının da çeşitlenmesine neden olmuş, bunun sonucunda da birçok kavram ortaya çıkmıştır. İnsanların yer ile

kurdukları ilişkinin nasıl tanımlanacağı konusunda ortak bir görüş olmamasına karşın, Jorgensen ve Stedman (2006) yer bağımlılığı (*place dependence*), yer kimliği (*place identity*) gibi kavramların yer duygusunun (*sense of place*) boyutları olduğunu belirtmektedir. Cresswell (2009) yer duygusunun (*sense of place*), bir yerle ilişkili, yerin uyandırdığı duygular ve heyecanlarla oluştuğunu belirtmektedir. Cresswell (2004) ve Tuan (1977), “yer” kavramının üç farklı bileşeninden bahsetmektedir. Birincisi; bir yerin dünya üzerindeki coğrafi koordinatlara (enlem ve boylam) ve mekânsal unsurlara göre mutlak ve göreceli konumunu ifade eden *lokasyon* boyutu; ikincisi, bir yerdeki sosyal ilişkilerin maddi boyutunu oluşturan ve evler, caddeler, parklar, tapınaklar, müzeler, antik kentler, yemekler gibi fiziki unsurlardan meydana gelen *yerellik* boyutu ve üçüncüsü de yerin çağrıştırdığı duygu ve hisleri ifade eden ve temsillere dayalı olan *yer algısı/duygusu* boyutudur.

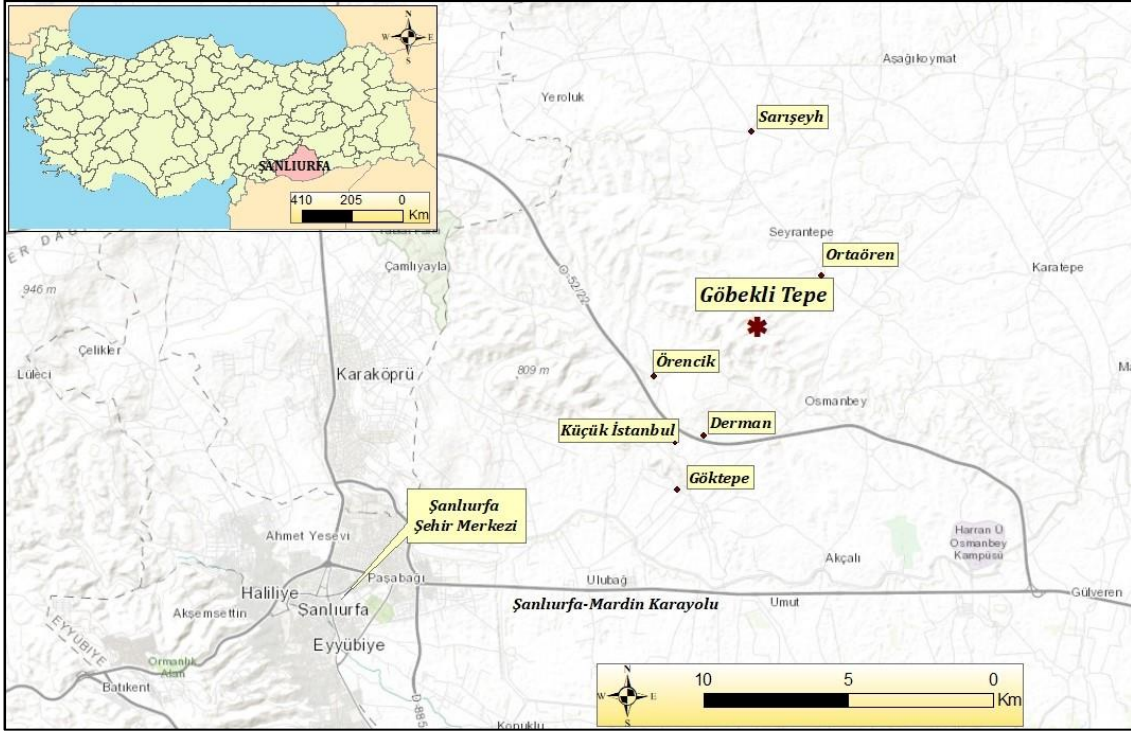
Araştırma alanı olan Göbekli Tepe’yi yerin bu üç bileşeni ile değerlendirdiğimizde, 37°13’22" kuzey enlemi ve 38°55’20" doğu boylamı Göbekli Tepe’nin lokasyon boyutunu oluşturmakta olup bu koordinatlar o yerin haritadaki konumunu bulmamıza yardımcı olması dışında başka bir şey anlatmaz. Bununla birlikte Göbekli Tepe’yi yer yapan, bu yerin fonksiyonunu belirleyen yerellik boyutu da vardır. Göbekli Tepe’nin sahip olduğu tapınaklar, anıtlar, sütunlar, heykeller, dikili taşlar, duvarlara işlenmiş motifler, kabartmalar, mezarlar, kutsallık atfedilen dilek ağacı, tepeler gibi maddi yapılar buraya yer olma özelliği ve işlev kazandıran fiziksel özelliklerdir. Göbekli Tepe, lokasyon ve yerellik boyutu yanında aynı zamanda oraya temas eden kişiler için bir yer algısına/duygusuna da sahiptir. Bir yer olarak Göbekli Tepe ile ilişkili algılar, duygular ve anlamlar kişiseldir. Burada yaşayanlar, turistik amaçlı burayı ziyaret etmek için gelenler veya binlerce kilometre uzaklıkta burayı dizilerden, filmlerden veya belgesellerden görenler için Göbekli Tepe farklı bir anlam ifade ettiği için bu yer haritada bir nokta olmanın ötesine geçer. Sonuç olarak Göbekli Tepe bir lokasyona (haritada bir konuma), bir yerelliğe (fiziksel/maddi özelliklere ve işleve) ve bir anlama (bireysel veya sosyal duygu ya da algılara) sahip bir yerdir.

Yere ait bireysel ve sosyal ilişkiler, yerin üretilmesi veya tüketilmesi gibi görünürde yalın olmaları incelemek zordur. Toplumsal ve kültürel kuramlar yerin bir biçimde tanımlanmasına dayanır, bundan dolayı yerin anlaşılması kuramsal bir çaba gerektirir. Görece basit bir nosyon olarak görülen “yerel” oldukça karmaşık olduğu için, toplumsal ve mekânsal süreçler dikkatlice analiz edilmelidir. Bütün toplumsal süreçlerin belirli yerler içerisinde bağlamsallaştırılmaları nedeniyle, bir yerdeki böyle bir sürecin aldığı biçimin incelenmesi, yorumlanması ve tanımlanması yararlı bir araştırma sürecidir (Urry, 2015). Bundan dolayı araştırma alanı olan Göbekli Tepe'nin yer olma sürecinden yeni bir mekânsal organizasyona dönüşümünün ve bir yer olarak Göbekli Tepe'nin burada yaşayanlar açısından anlamının incelenmesi, Göbekli Tepe konusunun akademik olarak tartışılması açısından değerli görülmektedir. Göbekli Tepe'nin keşfedilmesi, tanınması ve popülerliğinin artmasıyla birlikte son yıllarda bu konuda akademik çalışmaların da arttığı görülmektedir. Literatürde Göbekli Tepe'nin arkeolojisi ve tarihi (Curry, 2008; Dietrich ve Notroff, 2015; Dietrich vd., 2012; Notroff vd., 2015; Schmidt, 2001; Schmidt, 2007; Schmidt, 2010; Schmidt, 2011), turizmi (Birinci, Kaymaz ve Camcı, 2018; Karapınar ve Barakazi, 2017; Ünal, 2020), teolojik, inanca dair ve felsefi yönü (Özalp, 2016), sanat ve mimarisi (Haklay ve Gopher, 2020), insan tarihi (Bengisu, 2020) konusunda yapılmış araştırmalar bulunmaktadır. Ancak Göbekli Tepe'nin tarihi ve arkeolojik özelliklerini araştıran birçok çalışma bulunmasına karşın, bu coğrafyada yaşayan yerel halkın Göbekli Tepe ile olan sosyo-mekânsal ilişkisini, bir yer olarak Göbekli Tepe'ye olan aidiyetlerini, geçmişte ve günümüzde bu yere yükledikleri anlamı, bu yeri nasıl kullandıklarına yönelik herhangi bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bundan dolayı bu çalışmanın amacı, tarihi ve arkeolojik boyutundan farklı olarak, burada yaşayan yerel halkın bir yer olarak Göbekli Tepe ile olan sosyo-mekânsal ilişkisini anlamak, Göbekli Tepe çevresinde yaşayan yerel halkın keşfedilmeden önce ve sonrasında bu yere duydukları aidiyeti, Göbekli Tepe'ye yükledikleri anlamı, bu yerde gerçekleştirdikleri pratikleri ve ritüelleri, bu yerle kurdukları karşılıklı ilişkiyi incelemek ve Göbekli Tepe'nin gizlenmiş ve örtük kültürünü geçmişten günümüze taşıyan bu coğrafyanın canlı tanıklarının penceresinden bakarak Göbekli Tepe konusunu daha güncel olan insan-yer/mekân ilişkilerine doğru genişleterek yeni bir bakış açısı getirmektir.

3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bu araştırma, nitel araştırma yöntemini takip ederek tamamlanmıştır. Nitel araştırma yöntemi kişilerin oluşturdukları anlamları kavrayarak, onların süreci nasıl deneyimlediklerini öğrenmeyi hedefler. Burada amaç, kişilerin incelenen durumu nasıl anlamlandırdıkları hakkında bir anlayış geliştirebilmektir. Aynı zamanda bu anlamlandırma sürecinin ana hatlarını çizmek ve kişilerin deneyimlerini nasıl yorumladıklarını tarif etmektir. Bu nedenle incelenen konu, araştırmacının değil görüşülen kişilerin penceresinden görülmek istenmektedir (Merriam, 2018). Bu bağlamda nitel araştırma yaklaşımlarından fenomenolojik yaklaşım bu araştırma için son derece uygundur. Bunun nedeni, fenomenolojinin üzerinde çalışılan fenomen ile ilgili yaşanmış deneyimlerin ortak anlamlarını ve deneyimin özünü ortaya çıkarma çabasıdır (Creswell, 2015). Fenomenolojik araştırmalarda incelenen fenomene ilişkin deneyimlerin özüne ulaşmak için derinlemesine görüşmeler temel veri toplama aracı olarak kabul edilmektedir (Ersoy, 2016). Ayrıca, fenomeni deneyimleyen 5 ila 25 kişi ile görüşmeler yapılması önerilmektedir (Creswell, 2015; Dworkin, 2012; Guest vd., 2006; Marshall vd., 2013; Sandelowski, 1995). İncelenen fenomeni deneyimlemiş olmaları gerekliliği dolayısıyla katılımcıların belirlenmesinde amaçlı örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Amaçlı örnekleme, üzerinde çalışılmakta olan konuyu keşfetmek, anlamak ve içgörü kazanabilmek amacıyla doğrudan bilgi alınabilecek kişilere ulaşılarak zengin ve derinlemesine veri elde etme hedefi doğrultusunda kullanılmaktadır (Merriam, 2018; Patton, 2014).

Harita 1. Görüşmelerin Yapıldığı Köylerin Konumlarını Gösterir Harita

Bu çalışmanın saha araştırması kapsamında ise Göbekli Tepe arkeolojik kazılarının başlamasından önce de bölgede yaşayan kişilerle görüşebilmek amaçlanmıştır. Bunun nedeni ise, bölgenin kullanımına ilişkin kültürel pratiklerdeki olası değişiklikleri tespit edebilmek ve kayıt altına alabilmektir. Bölgede yaşayan yerel halkın, dışarıdan bir yabancı (araştırmacılar) geldiğinde onunla görüşmeyi hemen kabul etmemeleri nedeni ile araştırmaya katılmaya gönüllü olan kişilere ulaşılmaya çalışılmıştır. Araştırmanın verileri 01-31 Mayıs 2019 tarihleri arasında toplanmıştır. Görüşmeler, Şanlıurfa Haliliye ilçesine bağlı Örencik, Göktepe, Derman, Ortaören, Sarıseyh ve Küçük İstanbul köylerinde gerçekleştirilmiştir (Harita 1). Göbekli Tepe'yi coğrafi olarak çevreleyen köylerde yaşayan yerel halk ile görüşmeler yapılmasının temel motivasyonu ise örneklem içerisinde maksimum çeşitlilik (Merriam, 2018) sağlanması yoluna gidilerek bölgeye yayılan bir kullanım pratiği olup olmadığının tespit edilmesidir. Bu bağlamda araştırmacılar ile görüşmeyi kabul eden 20 bölge sakini ile yüz yüze yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmeler yapılmıştır (Tablo 1). Katılımcıların Türkçe bilmemeleri durumunda ise görüşmeler Kürtçe bilen bir çevirmen eşliğinde sürdürülmüştür. Süleyman Demirel

niversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurul Başkanlığı'ndan 11.12.2018 tarih 65/8 sayılı etik kurul onayı alınarak saha araştırması yürütülmüştür.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Bilgileri

Katılımcı Bilgisi	Yaş	Cinsiyet	Eğitim	Mesleği/Uğraşı	Görüşme Yeri	Görüşme Tarihi
K1	37	Erkek	Orta Okul	Satış-Pazarlama	Derman	01.05.2019
K2	57	Erkek	İlkokul	Esnaf	Sarışeyh	01.05.2019
K3	41	Kadın	İlkokul	Ev Hanımı	rencik	02.05.2019
K4	43	Erkek	İlkokul	Okul Görevlisi	rencik	06.05.2019
K5	73	Erkek	Okula Gitmemiş	Çoban	Ortaören	09.05.2019
K6	76	Kadın	Okula Gitmemiş	Çiftçi	Derman	10.05.2019
K7	60	Erkek	İlkokul	Çiftçi/Baraj İşçisi	rencik	13.05.2019
K8	104	Kadın	Okula Gitmemiş	Ev Hanımı	rencik	13.05.2019
K9	51	Erkek	İlkokul	İnşaat İşçisi	Ortaören	17.05.2019
K10	73	Erkek	İlkokul	Çiftçi	Küçük İstanbul	18.05.2019
K11	71	Erkek	Okula Gitmemiş	Çiftçi/Çoban	rencik	18.05.2019
K12	62	Kadın	Okula Gitmemiş	Ev Hanımı	Göktepe	19.05.2019
K13	68	Kadın	Okula Gitmemiş	Ev Hanımı	Sarışeyh	21.05.2019
K14	75	Erkek	Okula Gitmemiş	Çoban	rencik	21.05.2019
K15	66	Kadın	İlkokul	Ev Hanımı	Derman	21.05.2019
K16	69	Kadın	İlkokul	Ev Hanımı	Göktepe	22.05.2019
K17	58	Erkek	Ortaokul	Çiftçi/Esnaf	Göktepe	23.05.2019
K18	72	Erkek	İlkokul	Çiftçi/Çoban	Göktepe	24.05.2019
K19	65	Erkek	İlkokul	Çiftçi/ren Yeri	rencik	27.05.2019
K20	29	Erkek	Yüksek Okul	Heykeltıraş/ren	rencik	30.05.2019

Glesne (2012), araştırmacıların hem görüşme yaptıkları kişiler karşısında hem araştırma kararlarını verme aşamasında hem de verileri nasıl ve kim için analiz ve rapor ettikleri konusunda sahada

katılımcılara göre daha güçlü bir konumda olabileceklerinden bahsetmektedir. Hatta Leslie Bloom, araştırmacının otorite sahibi olmasına dayalı bu güç dengesizliklerinin araştırmacı-katılımcı ilişkisi bağlamında akademik kazançlar çerçevesinde adeta katılımcının sömürülmüş bir duruma itilmesini ortaya çıkartabileceğinden de bahsetmektedir (Bloom'dan aktaran Glesne, 2012). Bu bağlamda yürütülen bu araştırma kapsamında *iş birlikli alan araştırması* yaklaşımı benimsenmiştir. Dolayısıyla iş birliğine dayalı bu araştırmada araştırmacılar güç dengesizliklerini ortadan kaldırma hedefini ve çoğunlukla eşitlikçi bir pozisyonu benimsenmiştir (Glesne, 2012). Katılımcıların yüz yüze kaldığı kültürel aktarımın kesintiye uğraması durumu karşısında araştırmacılar içeriden ya da dışarıdan olma konumunun ötesinde katılımcıların sesi olmaya odaklanmıştır.

Veri işleme ve analiz aracı olarak MAXQDA tercih edilmiştir. MAXQDA, nitel verilerin işlenmesi, çözümlenmesi ve görselleştirilmesi konusunda araştırmacılara çeşitli imkanlar sunan bir yazılımdır (Kuckartz ve Rädiker, 2019; Silver ve Lewins, 2014; Woolf ve Silver, 2018). Yapılan görüşmelerden elde edilen verilerin işlenmesi sürecinde ilk olarak tüm görüşme deşifreleri MAXQDA proje dosyasına aktarılmıştır. Daha sonra MAXQDA'nın sunduğu araçlardan olan Açıklama (Paraphrase) seçeneği kullanılarak, görüşmelerin tek tek okunması ile notlar çıkartılmıştır. Bu şekilde bir ön-kodlama ve geçici kodlama yapılmıştır (Layder, 2015; Saldana, 2019). Ardından bütün kodların açık ve net biçimde hem araştırmacı ve hem de diğerleri tarafından anlaşılabilir olması için ana/esas ve alt/uydu kodların yer aldığı (Layder, 2015) bir kodlama anahtarı (Creswell, 2017) oluşturulmuştur. Oluşturulan kodlama anahtarı ile görüşmeler kodlanmaya başlanmıştır. Belgelerin kodlanması sürecinde kodlama anahtarına eklenen her yeni kod için daha önce kodlanmış olan belgeler yeniden okunarak ikinci/üçüncü kodlamalara tabi tutulmuştur. Verilerin işlenmesi aşamasında takip edilen bu yollar sayesinde hem veri kaybı yaşanması riski azaltılmıştır hem de görüşmelerin tekrar tekrar kodlanmasıyla araştırmacı yanlılığı ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır.

Ayrıca iş birlikli araştırma yaklaşımının benimsenmiş olması, araştırmanın geçerlilik ve güvenilirliğinin sağlanması kapsamında araştırmacı düşünürselliği (*researcher reflexivity*) stratejisinin

benimsenmesini gerektirmektedir. Buna göre araştırmacıların, inceleme süreçleri ile analizi ve raporu etkileme riski karşısında kendi varsayımlarını, önyargılarını ve kuramsal pozisyonlarını sürekli denetim altında tutmaları ve daima kendilerine yönelik eleştirel muhasebelerini sürdürmeleri sağlanmıştır (Creswell ve Miller, 2000). Ayrıca *tutarsız deliller ve karşıt durumların aranması* stratejisi kapsamında araştırma sorusuna yanıt ararken hem destekleyici hem de tutarsız delillerin her ikisi de titizlikle veriler içerisinde aranmıştır. Böylece toplanan verilerle ulaşılan sonuçların ne kadar tutarlı olduğu anlaşılmaya çalışılmıştır (Maxwell, 2018). Son olarak bulguların gösteriminde kodlu bölüm frekansları (bir ifadenin belge/ler içerisinde kaç kez geçtiği) ile katılımcı (belge/görüşme) frekansları yer almaktadır. Bu frekansların verilmesindeki temel amaç, araştırmacıların oluşturduğu kod ve temalarda sonucu etkilemeye yönelik bir manipülasyon etkisi olmadığını ortaya koyma çabasıdır.

4. BULGULAR VE TARTIŞMA

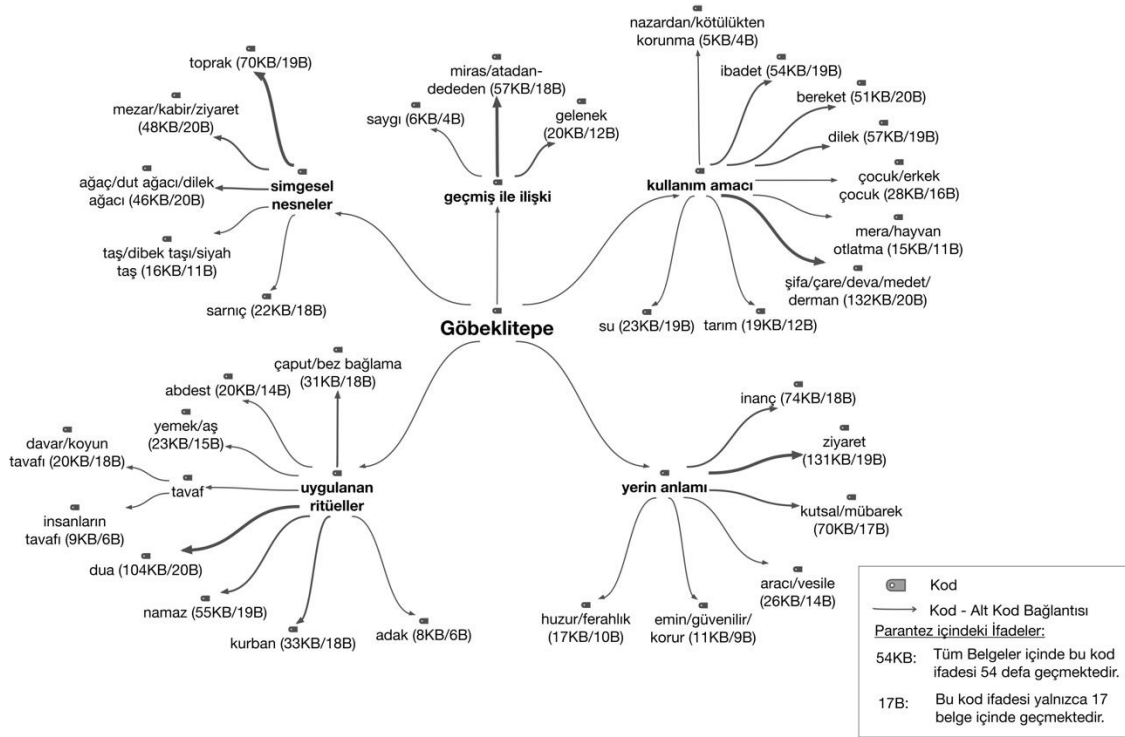
Yerin anlamları ve bu anlamların çeşitliliği ve değişimi özellikle sosyal bilimlerin önemli bir konusudur (Göregenli, 2010). Yere bağlılık veya yer aidiyeti kavramı, bir kişi veya kişilerle belirli bir yer arasındaki duygusal bağı ve insanların o yere yüklediği anlamı ifade eder. Bu yönüyle yer duygusu görünen pozitif değeri dışında, fiziksel bir ortamdan, coğrafi sınırlardan ve bölgelerden daha fazlasını temsil eder. Yerler, sosyal olarak yapılandırıldığı ve yeniden üretildiği için, aynı zamanda sosyal etkileşim ve hafızanın dinamik bağlarını ve yere gömülü sosyal davranışları içerir (Stokowski, 2002). Lewicka (2011) yer aidiyeti (*place attachment*) kavramını; insanların “kendi yaşam çevrelerine ve belirli yerlere karşı geliştirdikleri duygusal bağ veya ilişki” şeklinde tanımlamaktadır. Yerle kurulan bu bağ bireyseldir, yerin temsilleri ile kurulan ilişkiye bağlıdır. Yer aidiyeti, bir yerde daimî olanla o yeri ziyaret edenler için farklı olabilir, dolayısı ile insanların yere yükledikleri anlam da farklıdır.

a. Bir “Yer” Olarak Göbekli Tepe’ye Yüklenen Anlam ve Göbekli Tepe Kültü

Kült kelimesi daha çok belirli bir kişiye/bir düşünce ve inanç dizisine bağlanan ya da teslim olan grup dayanışmasını tarif etmek için kullanılır. Kültlerin daha çok ana akım dışında bireyler ya da

inançlar etrafında geliştiği görülür (Dillon, 2020). Kült antropolojik bağlamda “tapım”dır. Yani kutsal olarak bilinen varlıklara karşı gösterilen saygı, tapınmadır. Bu saygı ve tapınma duayı, kurbanı, belli ritüelleri de içermektedir. Tapınaklar, toplantı evleri, kutsal olarak bilinen alanlar, tepeler, mağaralar, nehirler kült yeri yapılarak kullanılır (Koç, 2019). Bir veli mezarının bir ağaç altında olması, yakınında su ya da çeşme bulunması, ibadet edilmesi, kurban ve yiyecek paylaşımı için uygun bir yerin bulunması kutsal mekân tasarımıdır (Koç, 2019). Şekil 1’de Göbekli Tepe’nin keşfinden önce yerel halkın Göbekli Tepe’ye yükledikleri anlamlar, bölgede bulunan simgesel nesnelere, halkın bölgeyi kullanım amaçları ve bu amaçlara yönelik uyguladıkları ritüeller ile geçmişle kurdukları bağı gösterir kod modeli yer almaktadır.

Şekil 1. Göbekli Tepe’nin Keşfinden Önce Yerel Halkın Göbekli Tepe’yi Kullanım Amaçlarının, Simgesel Nesnelere, Geçmişle Kurdukları İlişkinin ve Yükledikleri Anlamların Dağılımını Gösterir Kod Modeli

Kod modeli incelendiğinde Göbekli Tepe’nin kazı öncesinde kült alanı olma ihtimalinin yüksek olduğu görülmektedir. Koç (2019)’un Ahmet Yaşar Ocak’tan aktardığına göre bir kültün varlığından

bahsedebilmek için; külte konu olabilecek bir nesne veya şahsın mevcudiyeti, bu nesne ve şahıstan insanlara fayda/zarar gelebileceği inancının bulunması ve bu inancın sonucu olarak ziyaretler, adaklar, kurbanlar ve benzeri uygulamaların varlığı gibi şartların bir araya gelmesi gerekir. Buna göre, bölgede yaşayan halk Göbekli Tepe'de bulunan mezarlarda kutsal kişilerin yattığına inanmaktadır. Nesilden nesile aktarılan bir geleneğin parçası olan bir inanç bulunmaktadır. Bir katılımcı bunu şu şekilde ifade etmektedir:

“Orada üç mezar ve bir ağaç vardır. Aslına bakıldığında dağlık taşlık bir alandır. Fakat inanç vardır işte orada bize dedelerimizden miras kalan inanç vardır. Ondan ileri gelir ki biz yüzyıllardır oraya o topraklara bağlı yaşadık en mühimi de o toprakları inanç diye benimsedik. Belki de atalarımıza olan saygıdan ileri gelir bu inanç.” (K16)

İnançla ve kutsalla olan ilişki biçimini belirleyen temel unsurların kült mekânda bulunan simgesel nesnelere ve gerçekleştirilen ritüeller olduğu söylenebilir. Mezarların bulunduğu bölgeye varmadan bir sarnıç bulunması ve kutsal sayılan toprağa abdestli basmak için burada kişilerin temizlenmesi; çocuğu olmayan yahut sağlığı yerinde olmayan kişilerin kutsal mekânın toprağından medet umarak bu toprağı evinde/yanında bulundurması; çobanların bereket ve sağlık getireceğine inandıkları için hayvanlarını tepe etrafını tavaf ettirmeleri ya da kendileri tavaf etmeleri; dileği bulunan kadınların mezar yakınında bulunan ağaca kendi kıyafetlerinden bir parça bez bağlamaları ile adak adanması ve kurban kesilmesi yaygın ritüeller arasında bulunmaktadır. Aynı zamanda kesilen kurban etinin orada pişirilerek yenilirken tabak yerine yine orada bulunan siyah taşların kullanılması bu bölgenin kazı öncesinde açıkça bir kült mekân olduğunu göstermektedir. Bu ritüellere ve simgesel nesnelere ilişkin katılımcıların ifadeleri ise şöyledir:

“Kadınlar Göbekli'ye⁷ ilk çıktıklarında oradaki dilek ağacını mesken ederlerdi ben de öyleydim hemen üzerimizden bir çaput yırtar ağaca bağlar duamızı ederdik, oradaki mezarlara köyden su

⁷ Yerel halk Göbekli Tepe'den bahsederken “Göbekli” kavramını kullanmaktadır ve katılımcılardan alınan bilgiye göre keşfedilmeden önce de burası aynı isimle anılıyormuş. Bununla birlikte haberturk.com (2021) haberine göre, GAP Bölgesi Turizm Tanıtım ve Markalaşma Projesi kapsamında konuşan Kültür ve Turizm Bakanı Mehmet Nuri Ersoy, bu çevrede 11 tane daha tepe olduğu için buranın artık dünyaya 12 tepe olarak sunulacağını belirtmiştir. Fakat Alderman (2000)'nın da belirttiği

taşırdık. Çoğu kadın da ağaca çaput bağlamakla kalmaz bir de üzerinden yırttığı çaputu toprağa gömerdi ki duası çabuk karşılık olsun. Bu da gösteriyor ki burası gerçekten bir ziyaretir, taşından da toprağından da medet umulur. Hiç ziyaretin kötüsü olur mu? Eğer öyle olaydı civar köylerden burayı ziyarete gelmezlerdi öyle düşünün ki sağır sultan bile burayı bilirdi.” (K6)

“Eskiden ziyaretin olduğu yerde kuyu falan yoktu. Orada yağmur, kar sularının toplandığı oyuklarda vardır. Orada hayvanları sularlık. Kendimiz de tepeye varmadan önce çoğu zaman orada abdestimizi alıp öyle çıkardık tepeye. Sonuçta tepeye sağlam çıkmak abdestli çıkmak iyidir.” (K10)

“Oranın toprağı sade çocuk isterken şifa sayılmaz. Hastalar da derdine şifa olsun diye ağrıyan her yerlerine o toprağı sürerdi, şifasını da bulurdu. O toprağı getirip bahçesine atanlar da vardı, o yıl toprağı bol mahsul tutsun diye.” (K16)

“Göbekli'nin yukarısında taşlardan yapılmış kabirler var. Oraya ziyarete gelenler, dualarına bu iyi kimseleri aracı edip, öyle dua ediyorlar, inanıyorlar ki bu iyi kimseler vasıtasıyla dua ederlerse bu duaları kabul olur. Ondandır Göbekli'ye ilk çıkanlar bu mezarları ziyaret edip sonra ibadetlerini yaparlar.” (K3)

“Kurban etinden yemek yapılır, bütün köylü hep birlikte aynı kazandan yemek yerdı. Hem çok iyi hatırlarım ki, ibadet tam olsun diye tepede karataşlardan tas yapardık. Taşların oyuklarına kurban yemeğini koyup yerdik.” (K13)

“Göbekli'nin etrafında sürü dolaştırmak iyidir. Yıl boyunca koyunlar hasta olmaz bol bol süt verirler. Sırf bu yüzden bile sürüyü Göbekli'de tavaf ettirdik.” (K5)

“Göbekli'de tepenin en yukarısında iki mezar vardır. Asıl Göbekli'ye oradan çıkılır. Orada namaz kılınır, dua edilir, kurban kesilir. Biz bunları Göbekli için yaparız. Oradaki yatan zatların ziyaretleri başkadır. Ziyaretlere sadece Fatıha başlarız. Bir de dua ederken ‘Allah’ım Göbekli'nin inancı burada yatanların yüzü suyu hürmetine duamızı kabul et’ deriz.” (K8)

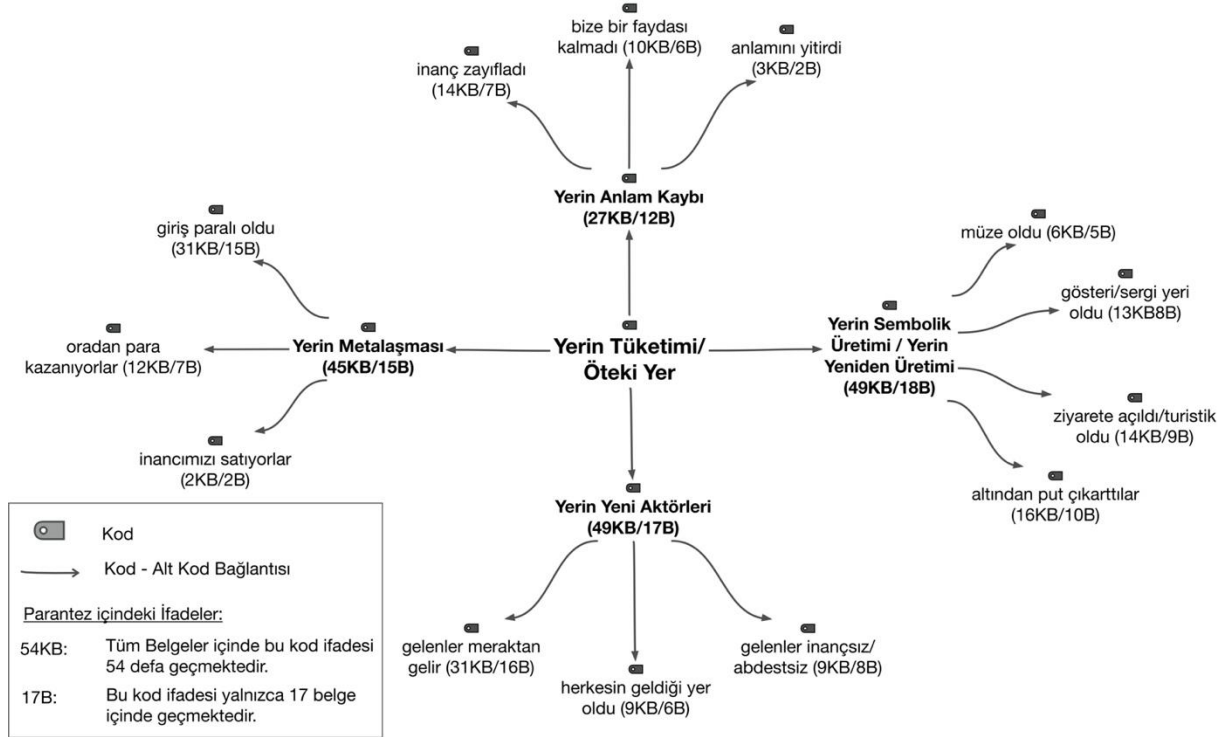
gibi yer isimlerinin değiştirilmesi politik ve ideolojik bir araçtır, yani yer isimleri mekânsal veya belleksel bir ideolojik aygıt olarak kabul edilebilir. Bu açıdan Göbekli Tepe yerine farklı bir ismin kullanılması sadece bir isim değişikliği değildir, bu güne kadar Göbekli Tepe ile bütünleşmiş bütün keşiflerin, değerlerin, aktörlerin, kavramların, ritüellerin, yaşanmışlıkların ve aslında hafızanın da değış(tiril)mesi anlamına gelmektedir. Dolayısı ile Göbekli Tepe'nin isminin değıştirilmesi, bu yerle özdeşleşen kişilerin ve bu mekânda yaşayan insanların toplumsal hafızasının silinmesine hatta yok olmasına neden olabilir.

Kutsal mekânlar ve kutsal mezarlar kolaylıkla ulaşılabilen yerlerin aksine zor mekânlar olarak da anılabilecek ve kişiye düşünme ve olgunlaşma fırsatı sağlayacak bir yolculuğu gerektiren yerlerde bulunur. Bir merkez olarak kabul edilen bu kutsal mekânlarda ağaç ve mezar ilişkisi yine halkbiliminde kült tanımlaması bağlamında oldukça önemlidir (Koç, 2019). Şekil 1 ve katılımcı ifadeleri incelendiğinde görüldüğü gibi kazı öncesinde Göbekli Tepe, burada yaşayan yerli halk için derin, kutsal ve karmaşık anlamlarla dolu bir yerdir. Bu topraklara ayak basan yerli insanlar, buradaki toprağın, tepenin, ağacın kutsal olduğuna inanmaktadır. Bundan dolayı bu yerdeki en küçük taş, bitki, toprak gibi küçük nesnelere bile saygı duyulmaktadır. Burada yaşayan insanlar Göbekli'nin ruhunun toprağa, tarlalara, hayvanlarına bereket verdiğine, hastalara şifa olduğuna, çocuğu olmayana teselli verdiğine inanmaktadır. Yerli halk, Göbekli Tepe ve inançları arasında canlı, saygıya dayalı ve dinamik bir ilişki vardır. Her birey burayı ziyaret ettiğinde buranın bir kültürü haline gelen ve kutsal olduğuna inandığı ritüele saygı duymaktadır. Ritüeller aracılığıyla bu kutsal atfedilen yere aidiyet duygusu artmaktadır.

b. Yerin Sembolik Üretimi

Yerli halkla Göbekli Tepe arasındaki ilişkinin özü de insanların buraya yükledikleri anlam ve bu yere duydukları aidiyettir. Yıllar boyu devam eden karşılıklı etkileşim burada canlı bir kültürün yaşanmasına imkân sağlamıştır. Göbekli Tepe'nin keşfi ile birlikte yeniden üretim süreci sonucu ortaya çıkan sorun, bu yere sevgi ve saygı duyan ve kendilerini buraya ait hissedenden insanların kültürel kimliğinin yok olması tehlikesidir. Şekil 2'de Göbekli Tepe'nin keşfinden sonra yerel halkın Göbekli Tepe'deki değişime ilişkin düşüncelerinin kavramsallaştırılmasını gösterir kod modeli yer almaktadır.

Şekil 2. Göbekli Tepe'nin Keşfinden Sonra Yerel Halkın Göbekli Tepe'deki Değişime İlişkin Düşüncelerinin Kavramsallaştırılmasını Gösterir Kod Modeli

Yerlerin anlamı, duygusal bağın devam etmesi ile mümkündür. Ancak Göbekli Tepe’de yüzyıllar boyunca nesilden nesile aktararak taşınan anlamın, son yıllarda kaybolduğu görülmektedir. Yerel insanlar için kutsal olan toprakların bir meta aracı olarak pazarlanması (girişlerin paralı olması, kutsal olanın para kazanılan bir yere dönüşmesi), yerin anlamının kaybolmasına (yerle buradaki insanlar arasındaki kutsal bağ koptuğu için anlamın yitirilmesine) neden olmuştur. Bu anlam kaybının artmasında, Göbekli Tepe’nin asıl sahipleri yerli halk iken, “gezme ve görmek” için gelen ziyaretçilerin burada yeni aktörler haline gelmelerinin etkisi olabilir. Ayrıca bu yerin turistik bir merkeze dönüşmesi ve “gösteri alanı haline gelmesi”, buradaki yerel halkın bu yere olan bağlılığını olumsuz biçimde etkilemiştir. Katılımcıların Göbekli Tepe’nin yeniden üretilen görünümüne ve bu durumdan duydukları rahatsızlığa yönelik görüşleri şöyledir:

“Biz bilmiyorduk ki, Göbekli'nin altında taşlar buldular. Biz bilirdik ki, orası sade ziyarettir ama şimdi yol yaptılar, meşhur ettiler, turistik olmuştur. Herkes gelir ama ziyarete değil orayı görmeye. Bunun da ne Göbekli'ye ne onlara faydası vardır.” (K12)

“Dünyaya bir gezi yeri yaptılar, ama bize değil. Yani paralı olanların yeri oldu Göbekli. Sonra buraya gelenler zorlanmasın diye yollar yaptılar. Yollara tepeyi gösteren tabelalar koydular, oraya kafe falan açmışlar, bir sürü şey yaptılar. Burayı Dünyaya meşhur ettiler. Öyle bir zaman gelecek ki, Göbekli öyle değişecek ki tepenin eski durumundan eser kalmayacak.” (K3)

“Eskiden kimsenin umurunda değildi buralar. Bu tepenin yolu bile yoktu. Sonrasında altında bir ibadethane buldular, Göbekli Dünyanın malı oldu. İnanç anlamında değil ama asla, sadece tarih anlamında insanlar buraya merak edip geliyorlar. Yoksa nerden bilsinler ki, Göbekli zaten hep vardı, buranın halkının inancıydı orası, eskiden de şimdiden inanç yeri idi orası.” (K1)

“Aşağıya falan kapılar yaptılar, paralı yaptılar girişi. Bizden bile para istiyorlar oraya girmek için. Nasıl ibadete çıkılır bunlar olunca. Orada ibadet edecek yer bile bırakmadılar bize her yerleri didik didik kazdılar.” (K17)

Görüşmeye katılanların görüşlerine göre, burada yaşayanlarla Göbekli Tepe arasındaki bağın kopma tehlikesi var. Buradan anlaşılmaktadır ki, bir yerin bir kez kutsal sayılması her zaman kutsal sayılacağı anlamına gelmemektedir. Ancak nüfus değişmez ve kutsal miras korunabilirse yer kutsal olarak kalabilir. Fakat değişimin türlü şekillerde yeri etkilemesi ile kutsal olana saygı güçlendirilemediği için zaman içerisinde azalır ve ölür (Koç, 2019). Çünkü yer esasında bir bellek taşıyıcısıdır. Bu, yerin kodlama gücünden kaynaklanmaktadır. Belirli biçim ve özelliklere sahip yerlerin bellekleri yine belirli eğilimleri besler. Bu tür yerler aracılığı ile ortaya çıkan kültürel bellekler ise sahip oldukları kültürel eğilimler aracılığı ile yeniden üretilirler (Connerton, 2018). Ancak yerin anlatısı mit ve ritüellerle mümkündür. “Anlatılmayan yer ölür” (Koç, 2019). İşte bu moderniteye özgü unutulmuş, toplumsal yaşamın yerellikten ayrılması ve ortak anılara dayalı anlamların köklü değişiminden kaynaklanmaktadır. Yaşam alanlarında meydana gelen bu değişim ve dönüşüm, anlamı erozyona uğratmaktadır (Connerton, 2018).

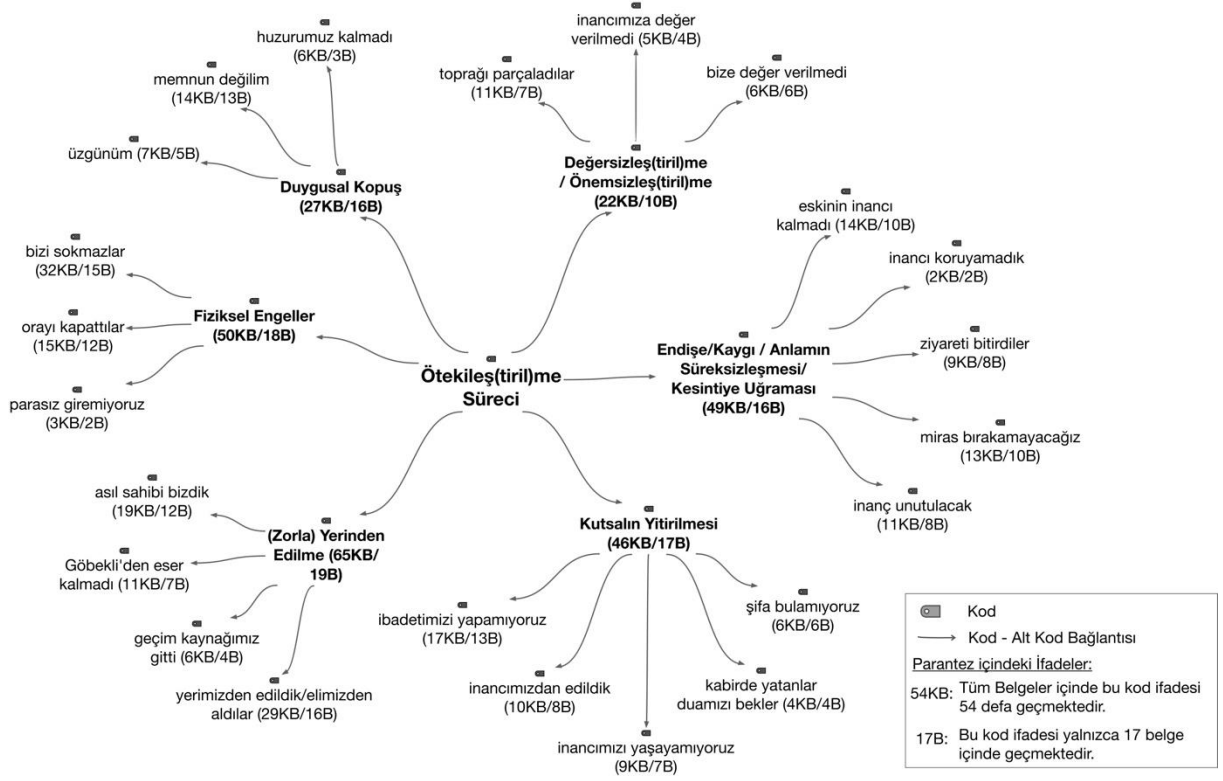
c. Yerin Anlam Kaybı ve Ötekileştirme

“Öteki”, bir veya birden fazla kişi, kültür veya toplum tarafından, geçmiş ya da güncel ilişkiler dikkate alınarak, dikey (sınıfsal) ya da yatay (etnik vs.) olarak farklılaştırılmış veya ayrıştırılmış olan kişi, grup, halk, vs. şeklinde tanımlanabilir. “Ötekinin/Ötekilerin” belirlenmesindeki temel unsur, durumun toplumsal (eylemsel) boyutudur, bu da “ötekileştirme” kavramına karşılık gelmektedir. Dolayısı ile ötekileştirme olumsuz yargılardan oluşan ve bazen önyargılar oluşturarak, bazen de bir kişiyi, grubu veya halkı ayrıştırarak karşımıza çıkan bir düşünce biçimidir (Nahya, 2011). Dolayısı ile ötekileş(tir)me tarih, toplumsal yapı, kültür, güç ve iktidar ilişkileri ile üretilir ve şekillenir. Bu üretim sürecinin ötekileştirilenleri bazen bir sınıf, ırk, cinsiyet veya etnik aktörler olurken, bazen de bir halktır. Ötekileştirmenin daha geniş sınıf, cinsiyet veya ırk bağlamı olması yanında, daha lokal (yerel) ya da bölgesel bağlamı ile de karşılaşmaktayız. Ayrıştırılan ve dışlanmaya maruz kalan bu halkı gündelik hayatın birçok alanında görmekteyiz. Bu ötekileştirilen yerli halk; kimi zaman maden ocaklarının olumsuz etkisine maruz kalan Kaz Dağları'nda, kimi zaman HES'lerin (Hidroelektrik santral) yaşadıkları doğal ortamı yok ettiği Doğu Karadeniz'de, kimi zaman ise binlerce yıllık tarihi ve kültürel mirası sular altında kalan Hasankeyf'te karşımıza çıkmaktadır. İktidar ve güç sahibi olan, kuralları koyan ve avantajı elinde bulunduran “ben”, sahip olduğu gücü de kullanarak, kurallara uyması istenen, aynı zamanda güçsüz olan “öteki”yi görmezden gelerek, yok sayarak ya da dışlayarak ötekileştirmektedir.

Göbekli Tepe'nin keşfi ve sonrasında yaşanan süreçte ise keşif ile birlikte yerel halkla iletişimin devam ettiği ancak sonraki süreçlerde yerel halkın yok sayıldığı ve görmezden gelindiği yani ötekileştirildiği görülmektedir. Çalışma alanı olan Göbekli Tepe'nin çevresindeki yerleşim yerlerinde yaşayan yerel halk ile yapılan görüşmelere göre, 1994 yılında ilk kez keşfedildikten sonra yerel halkın Göbekli Tepe ile olan bağının devam ettiği ancak sonraki yıllarda uygulanan politikalarla (özellikle Klaus Schmidt'in ölümü sonrası) yerel halkın Göbekli Tepe ile olan tarihsel ve kültürel bağının kopmaya

başladığı anlaşılmaktadır. Şekil 3'te Göbekli Tepe'nin keşfinden sonra yerel halkın yere bağlılığının kesilmesi ve ötekileştirilme sürecine ilişkin görüşlerinin dağılımını gösterir kod modeli yer almaktadır.

Şekil 3. Göbekli Tepe'nin Keşfinden Sonra Yerel Halkın Yere Bağlılığının Kesilmesi ve Ötekileştirilme Sürecine İlişkin Görüşlerinin Dağılımını Gösterir Kod Modeli

Buraya anlam yükleyen ve bu yere aidiyet duyan insanlara uygulanan fiziksel engeller (giriş-çıkışlara izin verilmemesi, kapatılması) ve yerel halkın bu yerle olan bağının zorla koparılması (sahibi oldukları arazilerin ve geçim kaynaklarının ellerinden alınması) sonucu gerçekleşen ötekileş(tiril)me süreci burada yaşayan halkın bu yerle olan duygusal ilişkisinin de kesilmesine (memnun olmama, huzurun kalmaması) ve kendilerini değersiz görmelerine (inançlarına değer verilmemesi, kutsal gördükleri yerlerin parçalanması) neden olmuştur. Bunun sonucunda ise, kendileri için derin anlamı olan bu yere ait duyguların yitirilmesi (şifa bulamama, inancın yitirilmesi) ve beraberinde ise bu yerin anlamının kesintiye uğraması ile (inancın unutulması, geçmişten gelen mirasın yok olması) endişenin hâkim olduğu karmaşık duygular ortaya çıkmıştır (Şekil 3). Bu duyguların oluşmasında yerin anlam

kaybı ile, Agamben (2011)'in bahsettiği kutsanmış olandan arındırma ve ritüelleri gerçekleştirilememesi sonucu ortaya çıkan kutsalın bozulmasının (profanlaşma, kutsaldışılaştırma) etkisi büyüktür. Değer verdiği ve kutsal atfettiği yerlerle bağı kopan insanların kutsalı da bozulduğu ve kutsal değerleri yitirildiği için yerli halk kendilerini ötekileş(tiril)en insanlar olarak görmektedir. Görüşmeler boyunca gencinden yaşlısına tüm katılımcıların iç acısını, pişmanlığını ve çaresizliğini duymamak mümkün değil. Özellikle yaşlı insanlara Göbekli Tepe sorulduğunda gözlerinin dolduğu ve derin acılar hissettikleri görülmektedir. Görüşmeye katılanların bu konudaki düşünceleri şöyledir:

“Son yirmi yıldır hiç gidilmez oldu oralara. Göbekli'nin başına öyle bir iş ettiler ki, bizi ondan, onu da bizden ettiler. En kötüsünü yaptılar zaten etrafını sardılar, başına para koydular ki, biz çıkmayalım.” (K8)

“Yani benim yaşım daha gençtir. Göbekli'nin zamanını çok iyi yaşayamadım. Biz bu inancı çok yaşayamasak da bilirdik ki Göbekli bir inançtı.” (K1)

“Şimdi ben Göbekli'ye gidiyorum, sanki başka bir yere gidiyormuşum gibi geliyor. İçim daralıyor, sanki panayıra gelmişim gibi oluyor. Nefes alacak yer bırakmamışlar. Eski Göbekli yok artık, oraları kapatıp panayır yeri ettiler. Şimdiki açılan Göbekli'yi hiç görmek bile istemiyorum.” (K7)

“Ben bilirim ki biz o ziyareti nasıl özlediysek oralar da bizi özledi. Orası ticaret değildir, üzerinden para kazanmasınlar, günahtır.” (K6)

“Eskiden Göbekli'ye giderdik, biz öyle huzur bulurduk, şimdi huzursuzuz. Biz ölünce kimse bilmeyecek Göbekli'yi, orası iyiden iyiye inançsız kalır, sadece meşhur olur.” (K12)

“Eskiden bizim olan topraklara şimdi basmamıza izin vermiyorlarsa bu saatten sonra da öyle bir zaman gelir ki oraya bakmamıza bile izin vermezler. Bize orayı unuttururlar. Artık bizden sonraki nesilde bize dedelerimizin getirdiği inancı bilmez. Bu inançta torunlarımıza kalmadan en son bizimle ölür.” (K6)

“Üzülüyorum ki dedelerimizin taşıdığı inancı çocuklarımıza anlatamadım. Belki yarın ölürüm çok yaşlandım. Göbekli'yi siz anlatın, bu sesimi herkese anlatın. Göbekli eskiden hep inançtı ziyarette, kutsal sayılan bir yerdi dünya kurulduğundan beri. ‘Göbekli'yi asıl böyle bilin’ diye

anlatın. Onlara bizleri anlatın, Göbekli'nin asıl sahiplerini anlatın. Anlatın ki Göbekli'ye olan utancımı onu koruyamadığım için olan günahı bunları anlatarak temizleyeyim yavrum.” (K13)

“Bu işi yaparken bizi de düşünmeleri lazımdı. Düşünmek bir yana hiç kimse sormadı bile “siz ne istersiniz, derdiniz ne” diye. Hiç yoktan buradaki insanlara, ibadetlerini yapsınlar, dededen kalma geleneklerini sürdürsünler diye, bir çare bulabilirlerdi. Bizden para istemesinler, çok az bir zamanda olsa bizi yalnız başımıza tepeye salsınlar. Yıllardır inandığımız inanca saygı duysunlar. Bizi de yaşlı büyüklerimizi de mağdur etmesinler. Etmesinler ki bizde yıllardır inandığımız inancı bilelim, çocuklarımıza da anlatalım ki, onlarda çocuklarına anlatsınlar, Göbekli inancı yok olmasın, bu zamana kadar yaşadığı bundan sonra da yaşasın.” (K3)

Katılımcı ifadelerinden de anlaşılacağı üzere Göbekli Tepe, günümüzdeki arkeolojik bulgular kadar olmasa da yüzyıllardır bilinen bir yerdi ve bu yere duyulan bir saygı vardı. Burada gerçekleştirilen ibadetlerin ve ritüelin simgesel bir anlamı ve önemi vardı. Göbekli Tepe, buradaki toplumun çocuklarına, gençlerine ve sonraki nesillere geçmişten geleceğe bıraktığı bir kültürel mirastı. Göbekli Tepe burada yaşayan insanlar için taşı, toprağı, ağacı olan bir yerin ötesinde, buradaki toplumsal hayatı besleyen ve geçmişle gelecek arasında bağlantı kuran bir yerdi. Bu yerle çevrede yaşayan halk arasında saf ve dolaysız bir etkileşimin ve ilişkinin olduğu anlaşılmaktadır. Burada yaşayan yerel halk, Göbekli Tepe'yi ziyaret ederek ve kutsal ritüeller gerçekleştirerek hayatlarına anlam katmaktadır. Belki bu ritüeller modern insan için garip gelebilir, hatta saçma gelebilir. Ancak tüm bu inanç ve ritüeller bu bölgede yaşayan insanları birbirlerine bağlayan mistik bir güç ve ortak bir düşünme biçimidir ve bu kültür buradaki insanlara atalarından miras kalmıştır. Aynı zamanda görüşme yapılan katılımcıların bu yere duydukları aidiyetin ve bağlılığın anlaşıl(a)madığından şikâyet ettikleri görülmektedir. Bu şikâyetlerinin nedeni ise Göbekli Tepe'yi ziyaret etmenin burada yaşayan insanların gündelik hayatlarının ayrılmaz bir parçası olması, bu ziyaretlerin bu insanların ruhlarını iyileştirmesi ve insanlara moral veriyor olmasıdır. Burada yaşayan insanlar hala atalarının miras bıraktığı nesilden nesile aktararak gelen bu kültürün canlı şahitleridir. Bu yere yüklenen kadim bilgeliğin ve anlamın hiç mi önemi yoktur? Gelecek nesillere Göbekli Tepe'nin kayıp kültürün hesabını kim verecek? Bu kültüre ait hikâyeleri dinlerken, bu insanların hala atalarının nefeslerini yanında hissettiklerine ve ötelere, çok

uzaklara seyahat ettiklerine şahit oluyorsunuz. Sanki modern insana, bu yerin bir ruhu olduğunu, yere bağlanmanın ve yerle ilişki kurmanın başka yolları olduğunu anlatmak istiyorlar.

Dünyanın birçok ülkesinde somut miras yanında somut olmayan mirasın da korunmasına yönelik bölgesel, ulusal ve uluslararası ölçekte çalışmalar yapılmaktadır. Göbekli Tepe'nin arkeolojik bulguları ne kadar önemliyse, Göbekli Tepe'nin somut olmayan mirası ve bu insanların bu yerle kurdukları bağ, geçmişten günümüze gelen sesler, duygular, ritüeller, kültür ve inanışlar da o kadar önemlidir. Göbekli Tepe'de keşfedilen arkeolojik miras yanında geçmişin yaşanmışlıklarının gömülü olduğu sosyal ve kültürel bir miras da vardır. Her kültür insanlığın ortak bir mirasıdır ve kadim bir bilgi kaynağıdır. Dolayısı ile hala canlı ve dinamik olan sosyal ve kültürel mirasın da yok olması tehlikesine karşı mücadele edilmelidir. Bu yapılmadığı takdirde Göbekli Tepe'nin modern dünya ile kurduğu temas bazı önemli keşiflere neden olsa da geçmişten günümüze kadar ulaşan kadim bilgeliğin kesintiye uğramasına neden olacaktır. Bu açıdan yeniden üretim süreci ile birlikte burada yaşayan yerel halkın toplumsal uyum süreçlerinin de düşünülmesi ve araştırılması gerekir. Yeni nesiller için Göbekli Tepe'nin bu yeni formu farklı, alışılmadık, ilginç ve anlam veremedikleri bir durum. Eğer bu süreç doğru ve adaletli bir şekilde yönetilmezse, Göbekli Tepe gelecek nesiller için bir sığınak ve anlamlı bir yer değil, yabancı ve uzak bir mekân olarak kalacaktır.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Kültürel bütünlüğü tehdit eden unsurlar teknoloji ve değişim değildir, esas tehdit iktidardır ve vahşi tahakkümdür. Bu bakış açısından dolayı insanlığın ortak mirası olan ötekinin kadim bilgisi, deneyimleri ve engin hayal gücü tehlike altındadır. Bunu önlemenin yolu; ötekinin bakış açısını anlamak, dünyayı nasıl algıladığını öğrenmek ve düşüncelerinin doğasını mümkün merteye kavramak için her türlü çabayı göstermektir (Davis, 2015). Ancak bu çabaların olumlu sonuçlanması, ötekini kendi özgüllüğü içinde anlamamıza ve ötekinin düşüncelerini ifade etmesine izin vermemize bağlıdır (Sönmez Selçuk, 2012). Bundan dolayı Habermas (2017), azınlıkta kalan öteki olana karşı yapılan dayatmaların sorun yaratacağından, bunun yerine öteki olarak görülenleri ne kadar fazla anlama çabası olursa ve

ötekilerle ne kadar etkili iletişim kurulursa çözüme o kadar yakın olunacağından bahseder. Geçen 12.000 yıl içerisinde idari, politik, sosyal ve dini yapıların etkisiyle Göbekli Tepe'ye yüklenen anlamın yeni şekiller, biçimler ve boyutlar almasına karşın, bu anlamın günümüz toplumlarına kadar ulaştığı anlaşılmaktadır. Günümüze kadar ulaşan bu kültürel mirasın kesintiye uğraması hatta yok olması büyük kayıptır. Habermas (2017)'in da bahsettiği gibi bu sorunun çözümü öteki olarak görülen bu insanların seslerinin duyulması ve ötekileş(tiril)en yerel halkı anlamaya çalışmaktır. Göbekli Tepe'de açığa çıkan arkeolojik kazıların korunması kadar burada yok olma tehlikesi yaşayan bu kültürün de korunması gerekir.

Dünyanın farklı coğrafyalarında insanların bağlı oldukları ve anlam yükledikleri yerler vardır. Kimi inancından, kimi yaşadığı acılardan ve yaşanmışlıklardan kimi ise atalarının kendilerine bıraktığı mirastan dolayı bu yerlere saygı duymaktadır (Davis, 2015). Ancak bu yerlerin birçoğu ne yazık ki korunamamış, tüketilmiş, özünden koparılmış ve işlevi değişmiştir. Yeniden inşa edilen bu yerler, piyasa sisteminin istediği gibi tüketebileceği bir metaya dönüşmüş ve yer ile burada yaşayan insanlar arasında gelişen bağ ve ilişkiler ağı kayıp bir kültür olarak tarihin tozlu sayfalarında kalmıştır. Geride ise, bu çalışma alanında şahit olduğu gibi, bu tahribin ve tüketimin yasını tutan çaresiz insanlar kalmıştır. Bu insanların da dünyadan göçüp gitmesi sonucunda, bu yere ait hikâyeler, anlatılar, sesler, ritüeller de yok olup gidecektir.

Görüşmelere katılan 29 yaşındaki en genç katılımcının yerin kült değerine ilişkin uygulanan ritüeller hakkında “ben bilmiyorum, inanç unutuluyor artık” ifadesinden yerin anlamının kaybolma tehlikesi ile karşı karşıya kaldığı anlaşılmaktadır. Aynı zamanda yine görüşülen kişilerin açıkça kullandıkları “eski Göbekli”, “bizim olan” ifadeleri bir kopuşun göstergesidir. Görüşmeye katılan ve Göbekli Tepe'ye saygısından dolayı buradaki küçük bir taşı bile evine götüren 104 yaşındaki Ayşe ninenin bu yere gösterdiği saygıyı buraya gelen hangi ziyaretçi gösterebilir? Göbekli Tepe tanınmadan önce bu yerin yıllar boyu taşınıp gelen mirasını bilen ve bu yere bağlılık hisseden insanlar ile günümüzde tamamen cansız, ruhsuz bir yapıya dönüştürülerek bir meta haline geldiğini gören insanların bu yere

yükledikleri anlam şüphesiz farklı olacaktır. Benzer şekilde, kutsal bir yer olarak gördükleri Göbekli Tepe'yi asıl aktörleri olarak sahiplenen ve bu yere duydukları sevgi ve saygı ile büyüyen bir çocuk ile bu yerin yeniden üretilen sembolleri ve isimleriyle (müze, turistik bölge, gösteri/sergi yeri) birlikte büyüyen bir çocuğun hayal dünyası, bu yere bağlılığı ve verdiği değer aynı olmayacaktır. Yıllar sonra gelecek nesillere hangi miras bırakılacak ve bu miras hangi insanların, tarihin ve kültürün mirası olacak? Görüşmeye katılanların hemen hemen tamamı Göbekli Tepe'nin değişen son haline derinden üzüntü duymakta olup, düşüncelerinin önemsenmemesinin ötesinde bu konuda kendilerine hiçbir şekilde söz hakkı verilmemesine anlam verememektedir. Gelinen bu olumsuz durum çözümsüz değildir. Ancak bu konuda politika üreticilerinin katı, dayatmacı ve indirgemeci yaklaşım yerine, daha kapsayıcı, çoğulcu, ötekinin düşüncelerine değer veren, etkileşime açık ve sürdürülebilir bir irade ve yönetim biçimini benimsemesi gerekir. Bu yapılmadığı takdirde Göbekli Tepe, gelecekte anlamlı, saygı duyulan ve aidiyet hissedilen bir yer olmanın dışında; tarihi, kültürü ve hafızası yok edilmiş, sembolik değerleri olan ve insanların gezip gittiği herhangi bir turistik mekân haline dönüşecektir.

Bu araştırmanın iş birlikli bir araştırma özelliği taşıdığı daha önce dile getirilmiştir. Bu bağlamda bu araştırma bir tanıklığın kayıt altına alınması çabasını içermektedir. Göbekli Tepe'nin keşfi sonrasında bir miras inşa edilirken; bir başka miras yıkıma uğramıştır. Elbette burada amaç arkeolojik kazıları eleştirmek değildir; ancak dikkatleri “yerinden edilen” yerel halka çekmek istemekteyiz. Zira burada insanlar uzun zamandır sahip oldukları kültürel örüntülerini kaybetmiş ve bunun neticesinde kültürel aktarımları kesintiye uğramıştır. Yapılan araştırmalar (Koç, 2019), bu tür kült grupların egemen kültürel değerlere bir tehdit olarak görüldüğünü açığa çıkartmaktadır. Bu bağlamda, ritüel alanının ve Dilek Ağacı'nın arkeolojik kazı alanı içerisinde kalması neticesinde keşif sonrasında örülen duvarlarla, yerel halkın Göbekli Tepe ile ilişkisinin tamamen kesilmesinin doğru ve akıllıca bir eylem olup olmadığı sorusu akıllara gelmektedir. Aynı zamanda Koç (07 Haziran 2017)'un haberine göre Dilek Ağacı ile ilgili olarak Köksal Schmidt, "Üzerindeki rengarenk kumaş parçaları da yok artık, sadece Klaus'un her zaman kullandığı beyaz puşilerden biri hala bir dalında sarılı duruyor." yorumunda bulunmuştur. Bu da ritüllerin kaybına ilişkin bir kanıt içermektedir. Böylelikle zaman içerisinde “yerin” kült değeri ortadan

kaldırılarak, “yere” bir sergileme değeri atfedilmektedir (Chul Han, 2020). Göbekli Tepe orada yaşıyan kişiler için kutsal bir yer iken; kazı süreci onun seklerleşmesine neden olmuştur. Sonuçta yerel halk için tarih, bellek ve kimlik unsurlarını içeren ve bizzat kendilerinin de içinde yaşadığı Göbekli Tepe, artık turistler için “şeyler”in sergilendiğı seküler bir “mekân” haline dönüşmüştür.

SUMMARY

Göbekli Tepe, which was an important faith center and long used as a temple from the Neolithic period, has recently been reproduced spatially and transformed into a touristic center based on visual consumption. In this process, the historical use of Göbekli Tepe, the social values that it represents, and the spatial meaning attributed to it by the people living in this region have been ignored. The owners, neighbors, and residents of Göbekli Tepe have been made “the other.” These social and spatial construction processes at Göbekli Tepe have severed relationships with the place, and this is a serious problem worth examining because local people who have been otherized, abstracted, and removed from this place can no longer pass their relationships with Göbekli Tepe or their stories, cultures, and the rituals they perform from generation to generation; all of these will be forgotten after the departure of the final residents. Therefore, this study is simultaneously a kind of oral history research to record the meaningful relations existing between Göbekli Tepe and its final residents.

The aims of this study are to understand the sociospatial relationship between the people living here and Göbekli Tepe as a place in light of differences in its historical and archaeological dimensions, to identify the belonging of people living in the region before and after the discovery of Göbekli Tepe, to reveal the practices and rituals performed by residents and the meanings attributed by them, and to examine their mutual relationships, looking through the eyes of living witnesses of this geography who have carried the hidden and implicit culture of Göbekli Tepe from the past to the present. Additionally, it is aimed to create a new agenda by expanding the subject of Göbekli Tepe with a more up-to-date consideration of human and place/space relations.

This study was conducted with a qualitative research method. Face-to-face semi-structured in-depth interviews were conducted between May 1 and May 31, 2019, with 20 residents living in the Örencik, Göktepe, Derman, Ortaören, Sarışeyh, and Küçük İstanbul villages of the Haliliye district of Şanlıurfa province. If the participants did not speak Turkish, the interviews were conducted in the presence of a Kurdish-speaking translator. A collaborative field research approach was adopted because,

in the process of this study, it was aimed to eliminate power imbalances and conduct the research with egalitarian positioning. In light of the interruption of cultural transfer faced by the participants, the researchers focused on being a voice for the participants beyond the positioning of “inside” or “outside.”

The relationship between place and the sacred is determined by symbolic objects and rituals found in cult space. At Göbekli Tepe, there is a cistern where the deceased are cleaned before burial. People unable to have children and those in poor health are believed to be healed by the soil of this holy place and they keep it in their homes or carry it with them. To obtain wealth and health, shepherds make their animals circumambulate around the hill. Women tie pieces of fabric from their clothes on a tree near the site while making wishes. They sacrifice animals. Sacrificial meat was cooked there and eaten on the black stones instead of plates. These common rituals clearly show that this area was a cult space before excavation.

It seems that the sense of place transferred through generations has been lost in Göbekli Tepe. The lands sacred to local people have been marketed as a commodity good with the fees charged for entrance to a sacred place. The sense of place has not been transferred here because the sacred bond between the place and the people was broken. The transformation of this place to a touristic center and a “show area” has also negatively affected that bond.

In summary, Göbekli Tepe is a sacred place for the people living there, but the excavation process has caused it to become secularized. Consequently, Göbekli Tepe, which contains elements of history, memory, and identity for its residents, has turned into a secular “place” where “things” are displayed for tourists.

KAYNAKÇA

- Alderman, D.H. (2000). A Street Fit for a King: Naming Places and Commemoration in the American South. *Professional Geographer*, 52(4), 672–684.
- Agamben, G. (2011). *Dünyevileştirmeler*. Betül Parlak (Çev.). İstanbul: Monokl Yayınları.
- Agnew, J. (2011). Space and Place. Agnew, J and D. Livingstone (Ed.), *Handbook of Geographical Knowledge* içinde. London: Sage.
- Bengisu, E. (2020). Human History and Göbekli Tepe, *International Journal of Social, Political and Economic Research*, 7(1), 1–10.
- Bilgili, M. (2016). Coğrafya Öğretimde Mekân ve Yer karmaşası Üzerine Bir Araştırma, *Coğrafya Eğitimi Dergisi*, 2(1), 11–19.
- Birinci, S., Kaymaz, C.K. ve Camcı, A. (2018). Göbekli Tepe'nin Arkeolojik Turizm Potansiyelinin Değerlendirilmesi (Şanlıurfa). *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(3), 1351–1367.
- Chul Han, B. (2020). *Eros'un İstirabı*. Ş. Öztürk (Çev.). Metis Yayınları.
- Connerton, P. (2018). *Modernite Nasıl Unutturur?* K. Kelebekoğlu (Çev.). Sel Yayıncılık.
- Crang, M. ve Thrift, N. (2000). Introduction. M. Crang ve N. Thrift (Ed.), *Thinking Space* içinde. London: Routledge, 1–30.
- Cresswell, T. (2004). *Place: A Short Introduction*. USA: Blackwell Pub.
- Cresswell, T. (2008). Place: encountering geography as philosophy. *Geography*, 93, 132–139.
- Cresswell, T. (2009). Place. R. Kitchin ve N.J. Thrift (Ed.), *International Encyclopedia of Human Geography* içinde. UK: Elsevier.
- Creswell, J. W. (2015). *Nitel Araştırma Yöntemleri*. M. Bütün ve S. B. Demir (Çev.). Siyasal Kitabevi.
- Creswell, J. W. (2017). *Nitel Araştırmacılar için 30 Temel Beceri*. H. Özcan (Çev.). Anı Yayıncılık.
- Creswell, J. W. ve Miller, D. L. (2000). Determining Validity in Qualitative Inquiry. *Theory into Practice*, 39(3), 124–130.
- Curry, A. (2008). Göbekli Tepe: The World's First Temple? *Smithsonian Magazine*, 3, 1–4.

- Davis, W. (2015). *Yol Bilenler Kadim Bilgeliğin Modern Dünyadaki Önemi*. Akın Terzi (Çev.), İstanbul: Kolektif Kitap.
- Dietrich, O. ve J. Notroff, (2015). A sanctuary, or so fair a house? In defense of an archaeology of cult at PrePottery Neolithic Göbekli Tepe. N. Laneri (Ed.), *Defining the Sacred: Approaches to the archaeology of religion in the Near East* içinde (s. 75–89). Oxford: Oxbow.
- Dietrich, O., Köksal-Schmidt, Ç., Kürkçüoğlu, C., Notroff, J. ve Schmidt, K. (2012). Göbekli Tepe, Dünyanın en eski anıtı- İnsanlığın ilk tapınağı, *Aktüel Arkeoloji*, 27, 60–77.
- Dillon, M. (2020). Kült(ler) (Cult(s)). B.S. Turner (Ed.) ve A. Beyaz (Çev.), *Sosyoloji Sözlüğü* içinde, (s. 536). Pinhan Yayıncılık.
- Dworkin, S.L. (2012). Sample Size Policy for Qualitative Studies Using In-Depth Interviews. *Archives of Sexual Behavior*, 41(6), 1319–1320.
- Elden, S. (2009). Space. I, R. Kitchin ve N.J. Thrift (Ed.), *Internation Encyclopedia of Human Geography* içinde (s. 262–267). UK: Elsevier.
- Ersoy, A. F. (2016). Fenomenoloji. A. Saban ve A. Ersoy (Ed.), *Eğitimde Nitel Araştırma Desenleri* içinde (s. 51–109). Anı Yayıncılık.
- ESRI, (2021). Open StreetMap, GIS User Community.
- Foucault, M. (1984). Space, knowledge and power. P. Robinow (Ed.), *Foucault Reader* içinde (s. 256–299). New York: Pantheon Books.
- Ghulyan, H. (2017). Lefebvre'nin Mekân Kuramının Yapısal ve Kavramsal Çerçevesine Dair Bir Okuma. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 26(3), 1–29.
- Glesne, C. (2012). *Nitel Araştırmaya Giriş*. A. Ersoy ve P. Yalçınoğlu (Çev.). Anı Yayıncılık.
- Göregenli, M. (2010). *Çevre Psikolojisi: İnsan-Mekân İlişkileri*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Guest, G., Bunce, A., ve Johnson, L. (2006). How Many Interviews Are Enough? An Experiment with Data Saturation and Variability. *Field Methods*, 18(1), 59–82.
- Habermas, J. (2017). *“Öteki” olmak “Öteki”yle yaşamak*. İlknur Aka (Çev.). 9. Baskı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

- Haberturk (2021). <https://www.haberturk.com/bakan-ersoy-dan-gobeklitepe-aciklamasi-3117158-ekonomi>. Erişim Tarihi: 7 Temmuz 2021.
- Haklay, G. ve Gopher, A. (2020), Geometry and Architectural Planning at Göbekli Tepe, Turkey. *Cambridge Archaeological Journal*, 30(2), 343–357.
- Harvey, D. (2010). *Postmodernliğin Durumu*. Sungur Savran (Çev.). İstanbul: Metis.
- Hubbard, P. ve Kitchin, R. (2018). *Mekân ve Yer Üzerine Büyük Düşüncüler*. Betül Duman (Çev. Ed.). İstanbul: Litera Yayıncılık.
- Işık, O. (1994). Değişen toplum/mekân kavrayışları: Mekânın politikleşmesi, politikanın mekânsallaşması. *Toplum ve Bilim*, 64-65, 7-38.
- Jorgensen, B.S. ve Stedman, R.C. (2006). A comparative analysis of predictors of sense of place dimensions: Attachment to, dependence on, and identification with lakeshore properties. *Journal of Environmental Management*, 79, 316–327.
- Kaba, B. ve Südaş, İ. (2018). *Mavişehir'in Belirli Kuralları Vardır Kapalı Yerleşmelerde İnsan- Mekân İlişkisi*. İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.
- Karapınar, E. ve Barakazi, M. (2017). Kültürel Miras Turizminin Sürdürülebilir Turizm Açısından Değerlendirilmesi: Göbekli Tepe Ören Yeri. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 5–18.
- Kaya, İ. (2014). Coğrafi düşüncede mekân tartışmaları. *Posseible, Düşünce Dergisi*, 4, 1–13.
- Kaygalak, İ. (2020). *Mekân ve ekonomi: Ekonomik coğrafyada yeni yaklaşımlar*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Koç, A. (2019). *Kemik ve Dal: Eskişehir'de Kutsal Ziyaret Mekânları*. Kesit Yayınları.
- Koç, Ö. (2017). Çiğdem Köksal Schmidt: Göbeklitepe'deki dilek ağacı kuruyor haberi. Arkeolojik Haber. 7 Haziran 2017. <https://www.arkeolojikhaber.com/haber-cigdem-koksal-schmidt-gobeklitepedeki-dilek-agaci-kuruyor-3684/>.
- Kuckartz, U. ve Rädiker, S. (2019). Analyzing Qualitative Data with MAXQDA: Text, Audio, and Video. Springer International Publishing. <http://link.springer.com/10.1007/978-3-030-15671-8>.
- Layder, D. (2015). *Sosyolojik Araştırma Pratiği, Teori ve Sosyal Araştırmanın İlişkilendirilmesi*. S. Ünal (Çev.). Heretik Yayıncılık.

- Lefebvre, H. (2014). *Mekânın Üretimi*. Işık Ergüden (Çev.). İstanbul: Sel.
- Lewicka, M. (2011). Place attachment. How far have we come in the last 40 years? *Journal of Environmental Psychology*, 31(3), 207–230.
- Marshall, B., Cardon, P., Poddar, A., ve Fontenot, R. (2013). Does Sample Size Matter in Qualitative Research? A Review of Qualitative Interviews in is Research. *Journal of Computer Information Systems*, 54(1), 11–22.
- Massey, D. (1994). *Space, Place, and Gender*. (s. 146-156). Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Maxwell, J. A. (2018). *Nitel Araştırma Tasarımı*. M. Çevikbaş (Çev.). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Merriam, S. B. (2018). *Nitel Araştırma*. S. Turan (Çev.). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Nahya, Z. N. (2011). İmgeler ve Ötekileştirme: Cadılar, Yerliler, Avrupalılar. *Atılım Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 27–38.
- Notroff, J., Dietrich, O., Peters, J., Pöllath, N. ve Schmidt-Köksal, Ç. (2015). Göbekli Tepe Uygarlığın Doğuşunda Neolitik Şölenlerin İzleri. *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, 46, 52–69.
- Özalp, H. (2016). İnsanlığın en eski tapınağı Göbekli Tepe teolojik olarak bize ne söyler. *Bilimname*, 1, 59–74.
- Patton, M. Q. (2014). *Nitel Araştırma ve Değerlendirme Yöntemleri*. M. Bütün ve S. B. Demir (Çev.). Pegem Akademi.
- Relph, E. (1976). *Place and Placelessness*. London: Pion Limited.
- Saldana, J. (2019). *Nitel Araştırmacılar İçin Kodlama El Kitabı*. A. Tüfekçi Akcan ve S.N. Şad, (Çev.). Pegem Akademi.
- Sandelowski, M. (1995). Sample size in qualitative research. *Research in Nursing and Health*, 18(2), 179–183.
- Schmidt, K. (2001). Göbekli Tepe, southeastern Turkey. A preliminary report on the 1995–1999 excavations. *Paleorient*, 26(1), 45–54.
- Schmidt, K. (2007). Göbekli Tepe. Nezih Başgelen ve Mehmet Özdoğan (Ed.), *Türkiye'de Neolitik Dönem* içinde (s.115). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

- Schmidt, K. (2010). Göbekli Tepe—the Stone Age Sanctuaries. New results of ongoing excavations with a special focus on sculptures and high reliefs. *Document a Prehistorica*, 37, 239–256.
- Schmidt, K. (2011). Göbekli Tepe: A Neolithic Site in Southeastern Anatolia. G. McMahon ve S. R. Steadman (Ed.), *The Oxford Handbook of Ancient Anatolia: (10,000-323 BCE)* içinde. USA: Oxford University Press.
- Seamon, D. (2012). Place, Place Identity, and Phenomenology: A Triadic Interpretation Based on J.G. Bennett's Systematics. H. Casakin ve F. Bernardo (Ed.), *The Role of Place Identity in the Perception, Understanding, and Design of Built Environments* içinde (s. 3–21). London.
- Silver, C., ve Lewins, A. (2014). *Using Software in Qualitative Research*. Sage Publications.
- Sönmez Selçuk, S. (2012). Postmodern Dönemde Farklılığın Kutsanması ve Toplumun Parçacılaştırılması: “Öteki” ve “Ötekileştirme”. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 15(2), 77–99.
- Stokowski, P.A. (2002). Languages of Place and Discourses of Power: Constructing New Senses of Place. *Journal of Leisure Research*, 34(4), 368–382.
- Tuan, Y.F. (1977). *Space and Place: The Perspective of Experience*. London: University of Minnesota Press.
- Tuncer-Gürkaş, E. ve Barkul. Ö. (2012). Yer Üzerine Kavramsal Bir Okuma Denemesi. *Sigma*, 4, 1–11.
- Urry, J. (2015). *Mekânları Tüketmek*. Rahmi G. Ögdül (Çev.). İkinci Basım. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Ünal, A. (2020). Turistlerin destinasyon seçimlerinde etkili olan faktörlerin belirlenmesine yönelik bir araştırma: Göbekli Tepe örneği. *Journal of Tourism Theory and Research*, 6(2), 130–139.
- Woolf, N.H. ve Silver, C. (2018). *Qualitative Analysis Using MAXQDA*. Routledge.
- Yurdadön Aslan, P. ve Yavan, N. (2018). Mekânın Üretimi ve Lefebvre'in Mekânsal Üçlü Kavramsallaştırmasının Görünürlüğü: Taksim Gezi Parkı Örneği. *Planlama*, 28(3), 302–314.
- Yurdadön Aslan, P. ve Yavan, N. (2019). Edward Said'in “Mekânsal Dönüş”e katkısı. *Posseible Düşünme Dergisi*, 14, 114–135.